

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВНЗ У КОНТЕКСТІ РОЗВИВАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті проаналізовано актуальну проблему проектування, що відкриває перспективи до нового типу соціальної взаємодії суб'єктів освітнього середовища в контексті розвивального потенціалу ВНЗ. Сформульовано та розглянуто принципи та етапи проектування освітнього середовища ВНЗ на основі системно-діяльнісного підходу. Акцентовано увагу на моделюванні технологій регуляції управління процесом професійного становлення особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: проектування, освітнє середовище, розвивальний потенціал, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, навчально-професійна діяльність майбутнього фахівця, "ситуація успіху".

Постановка проблеми. Сучасна система освіти в контексті трансформаційних перетворень, яка орієнтується на розвиток, гостро проблематизує сучасну освітню практику у всіх її аспектах: в управлінні, в організації, змісті та технологіях освіти. Освіта з традиційними пізнавальними установками на навчання, є на сьогодні абсолютно недієздатною. Незважаючи на той факт, що останні роки характеризуються увагою дослідників до проблем вищої освіти, досить часто підходи авторів до визначення цілей і змісту професійної освіти є вузькими, увага акцентується на окремих, достатньо важливих, але локальних сторонах. Практична реалізація розроблених проблем вищої освіти має фрагментарний характер, через технократичну парадигму освітньої системи. Як зауважує Т. Клименко, кризовий стан освіти полягає в тому, що запитаним є фахівець, "нового типу, здатний відповісти на виклики часу", а існуюча система освіти не створює його [4, с. 4]. Проблемності додає той факт, що криза традиційної освіти спостерігається за всією освітньою вертикаллю. Суб'єкт-об'єктний підхід, характерний для традиційної освіти, сформував у певній частині людей споживацький підхід та небажання докладати зусиль до здобуття особистісних знань, прояву власної суб'єктності. Підготовка майбутніх фахівців спрямована, головним чином, на формування так званих ЗУН (знань, умінь, навичок) або компетенцій у майбутніх фахівців, залишаючи поза межами фахової освіти формування професіоналізму. У традиційній освіті домінують перцептивно-мнемічні способи засвоєння знань, а визначальною особливістю інноваційної освіти, як наголошувала В. Ляудіс, є організація ситуації продуктивних взаємодій і спільної творчої діяльності, спрямованої на актуалізацію досвіду студентів і створення зони перспективного розвитку є організація ситуації продуктивних взаємодій і спільної творчої діяльності, спрямованої на актуалізацію досвіду студентів і створення зони перспективного розвитку [5].

У зв'язку з цим Ю. Швалб зазначає, що актуальним є вирішення "...однієї з найбільш болючих проблем сучасної вищої школи, а саме: проблеми об'єднання високого рівня науково-теоретичної підготовки і формування у випускника особистісної і професійної готовності до діяльності у певних умовах" [10, с. 304]. Вирішення цієї проблеми науковець вбачає в побудові системи практико-орієнтованої освіти. Це бачення ним шляху виходу з освітньої кризи ґрунтується на переконанні в тому, що "будь-яка сфера професійної діяльності складається не з сукупності практичних завдань, що вирішуються індивідом на тому чи іншому робочому місці, а з системи цілісних практик, які нормуються й інституціалізуються у сукупній системі суспільного життя" [2, с. 83]. Такий підхід зумовлює проектування змісту навчання студентів, зорієнтованого на засвоєння ними різноманітних практик, що дозволить випускникам у подальшій професійній діяльності успішно їх реалізувати [10].

Таким чином, здатність до проектування сприяє дотриманню найважливішого принципу сучасної освіти – зв'язку теорії з практикою. Внутрішня діяльність постійно включає в себе окремі зовнішні дії та операції, а розвинена зовнішня практична діяльність – дії та операції внутрішні, розумові. В їх спільності і виражається цілісність життя [7]. Формування майбутнього фахівця як цілісної особистості, яка відповідає запитам та вимогам сучасного ринку праці можливо у спеціально організованому освітньому середовищі ВНЗ.

Освітнє середовище ВНЗ ми будемо розуміти як динамічну єдність суб'єктів освітнього процесу та системи їх взаємодії. Специфічна організація освітнього середовища полягає у його розвивальному потенціалі, який ми розглядаємо як сукупність різноманітних можливостей навчально-професійного розвитку особистості, завдяки яким актуалізуються її перцептивні та когнітивні процеси, ефективні види

соціальної взаємодії, а також сприяють практичному засвоєнню різноманітних соціальних та предметних технологій, забезпечуючи процес становлення суб'єктності студента та викладача.

Передбачення та прогнозування суб'єктам освітнього середовища результатів своєї діяльності є важливою складовою в загальній системі соціального існування людини у рамках соціальної взаємодії суб'єктів освітнього середовища. Проектування є важливим елементом діяльності у розвитку особистості студента і в тому числі у його професійному становленні.

Проектування освітнього середовища ВНЗ передбачає вирішення багатьох проблем і відкриває перспективи до нового типу взаємодії діяльності суб'єктів освітнього середовища ВНЗ. Різноманітність факторів, які потрібно враховувати у процесі створення проектної моделі, передбачає їх осмислення й зіставлення, на даній основі в ході проектування відбувається постійне "просторове" вирішення суперечностей і створюється цілісна модель середовища [9]. Психологічна позиція особистості в освітньому середовищі ВНЗ визначається результативною соціально-психологічною взаємодією викладача і студента.

Мета статті: проаналізувати особливості проектування освітнього середовища в контексті розвивального потенціалу ВНЗ.

Аналіз досліджень. Проектування освіти розглядають з позиції аксіології освіти (В. Зінченко, М. Нікандров), гуманістичної парадигми освіти та формування гуманітарної культури фахівця (І. Ісаєв, І. Колеснікова, Л. Подімова, В. Сластьонін, А. Тряпціна), відновлення цілісного характеру освітнього процесу в єдності виховання та навчання (О. Леонтьєв, В. Мухіна, Л. Новікова, О. Пашков), структурно-змістових характеристик освіти (Ю. Дик, Л. Пермінова, С. Шишов), поліфункціональності освіти в структурі людської діяльності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков), філософії освіти (В. Краковський, В. Кларин, В. Сластьонін, В. Шадріков, Г. Щедровицький), філософії та напрямів вищої освіти (Ю. Швалб, В. Третьяченко, В. Рубцов, П. Самойленко, Т. Ткач, О. Хуторський, І. Якіманська).

Наразі В. Болотовим, В. Слободчиковим, В. Уваровим та іншими вченими переконливо доведено, що основними теоретичними передумовами для вивчення природи проектування освітнього середовища виступає єдність освітнього процесу і професіоналізації у відповідності з запитами суспільства. Однак, в силу об'єктивних причин, соціально-психологічні аспекти проектування освітнього середовища в контексті розвивального потенціалу ВНЗ не стали предметом спеціального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проектування передбачає наявність проблеми, яка носить практичний характер і дозволяється в процесі організації різних видів діяльності. На проблемно-діяльнісний характер проектування, що відбивається в етимології самого слова "проект", вказує М. Алексєєв: "Помітно рух слів – перехід від "проблеми" до "проекту". Проблема – з давньогрецької – щось кинуте вперед, те, до чого ще слід прийти. Проект передбачає також кидання вперед, але вже не матеріальних речей, а думок, ідеальних образів" [1, с. 44].

Сенсом проектування при цьому підході є поступове усвідомлення людиною своєї життєвої проблеми і побудова її вирішення. Будь-яке проектування передбачає вирішення цілого ряду організаційних завдань, стратегії власне проектувальної діяльності, перебудови темпоральної структури діяльності людини (проектувальника) та її найближчого оточення. Етап обмірковування організаційно-діяльнісних аспектів вирішення проблеми в процесі проектування завжди пов'язаний, як вказують вищезазначені автори, з онтологічним (для чого потрібно вирішити дану проблему, в чому сенс діяльності по знаходженню цього рішення) і аксіологічним початком, цінностями суб'єкта проектування (яку особисто значущу цінність може мати ця діяльність і для подальшої життєтворчості проектанта, і для його особистісного саморозвитку). Таким чином, реалізація проекту в цьому сенсі – втілення в реальності людських цінностей, що виражають "те чи інше ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, до завдань, які ставить перед нею життя" [3, с. 334], і які відповідають її потребі творити, а весь цілісний акт проектування, що включає і розробку проекту і його реалізацію, передбачає рух від повсякденної діяльнісної ситуації до цінностей і назад [1].

Дане положення набуває особливого значення в контексті сучасної парадигми розвитку освітнього середовища ВНЗ, яка передбачає пильну увагу до особистості студента, його розвитку та професійного становлення. Принциповою особливістю проектування є й органічне вплетення в процес його конструювання такого етапу мислєдіяльності, як рефлексія. Якщо проектування пов'язане з реалізацією задуму, то рефлексія пов'язана зі закінченням діяльності, з усвідомленням вже зробленого, саме цей зв'язок є підставою, базовою передумовою, як зазначає М. Алексєєв, для об'єднання технік рефлексії з техніками проектування.

Психологічне проектування освітнього середовища ВНЗ в контексті розвивального потенціалу являє собою розширення життєвої перспективи суб'єктів освітнього середовища, що включає розробку системи соціальних, професійних, психологічних заходів з метою формування активної життєвої позиції, психологічної готовності до трансформаційних змін соціуму, формування соціально-психологічної компетентності всіх учасників навчально-виховного процесу. В основі розширення життєвої перспективи знаходиться професійний розвиток, факторами зростання якого є розширення ставлення суб'єктів освітнього середовища до професійної діяльності, розуміння її смислу і змісту,

набуття знань, умінь, норм відносин, наповнення їх новими якісними характеристиками, а також розширення зв'язків із соціальним оточенням і соціальною активністю.

Отже, сьогодні ефективну професійну підготовку майбутніх фахівців не можна уявити без високоефективних програм і технологій. Реалізація розвивального потенціалу освітнього середовища ВНЗ передбачає не лише створення та впровадження у процес фахової підготовки суб'єктів освітнього середовища інноваційних систем професійного становлення, що вимагає ретельного проектування, яке виражається не тільки в попередньому плануванні майбутніх змін, а й у передбаченні наслідків їх впливу на професійну діяльність майбутніх фахівців. Це виводить проблему проектування професійного становлення на одне з перших місць у теорії і практиці освітньої діяльності. І це не випадково, оскільки головним призначенням технології проектування є забезпечення цілеспрямованості становлення особистості майбутнього фахівця, зокрема набуття ним професійних знань, умінь, навичок та застосування їх у якості основи під час прийняття власних професійних рішень.

Проектна діяльність в освітньому середовищі ВНЗ передбачає самовизначення кожної особистості в ситуації вибору. Завдання викладача – допомогти студенту самостійно здійснити цей вибір. Це можливо лише в тому випадку, коли викладач допомагає студенту усвідомити чи сформулювати, уточнити свої цілі, бажання, потреби, проблеми, труднощі. У даному випадку виключається позиція викладача, який володіє абсолютною істиною. Викладач організовує взаємодію студента, включаючи його в різного роду особистісно значиму для нього навчально-професійну діяльність на основі вибору, спілкування, усвідомлення того, що з ним відбувається.

Проектування є тим процесом, в якому створюються умови для рефлексивно-інноваційного середовища, що забезпечує можливість вільного творчого пошуку унікального вирішення навчально-професійної проблеми в діяльності.

Кожен етап проектування необхідно розглядати як частину цілісного процесу, в результаті якого з'являється продукт проектування та формуються цінності, норми, установки його учасників. Розглянемо основні етапи проектування:

1-й етап (підготовчий) – відбувається уточнення цілей проектування та психолого-педагогічне, методичне, організаційне, матеріально-технічне забезпечення його;

2-й етап (організаційно-установчий) – самовизначення учасників проектування;

3-й етап (аналіз ситуації) – відбувається виявлення недосконалості даного об'єкту, предмету та визначення потреб на соціальному й індивідуальному рівнях;

4-й етап – визначається проблема;

5-й етап (концептуалізації) – узгоджуються цілі, розробляється концепція проекту;

6-й етап (програмування) – створення програми, яка являє собою набір необхідних заходів і дій по досягненню задуманого;

7-й етап (планування) – розробка плану досягнення поставлених цілей;

8-й етап (діяльність) – практична робота по впровадженню проекту в життя;

9-й етап (рефлексія) – аналіз і обговорення реалізації проекту, успіхів і невдач.

Особливо необхідно підкреслити важливість і складність етапу концептуалізації (ідеального проектування). Цей етап являє собою мисленнєву діяльність учасників проектування з приводу формулювання ідеального уявлення про майбутній об'єкт, явище. У результаті концептуалізації виробляється загальна для всіх учасників даної проектної роботи мотиваційна, ціннісно-смілова та цільова платформа, без якої перехід до наступних стадій проектування не має смислу. Під час дискусій в учасників має сформуватись узагальнений образ майбутнього, здатний трансформуватись в конкретні ідеальні форми: гуманістичні, професійні, соціальні цінності; виробничі цілі учасників та прогнозовані цілі функціонування об'єкту чи системи, що проектується. Складання ідеального уявлення, як правило, проходить шлях від емоційного переживання незадоволення наявним станом проєктованого об'єкту до оформлення образу, що відповідає актуальним потребам як суспільства, так і самих розробників. Цей образ результату складається в наступній послідовній аналітичній роботі: виявлення недосконалостей даного об'єкту, предмету; визначення потреб на соціальному та індивідуальному рівнях; визначення проблеми; окреслення "розриву" бажаного і дійсного як невідомого, поки прихованого, який вимагає спільного пошуку.

Важливим структурним елементом технології проектування є дослідницька діяльність, оскільки саме проєктувальник повинен, по-перше, знати, бачити реальні проблеми функціонування тієї чи іншої проектної сфери; по-друге, мати уявлення про ідеальний стан цілого та способах його підтримки. Під час виконання проекту його учасники потрапляють у середовище невизначеності, але саме це й активізує їхню пізнавальну діяльність. При цьому важливо взяти до уваги наступне: процес роботи не менш важливий, ніж результат; досвід вирішення нехай локальної, але цілісної майбутньої професійної проблеми формує звичку доводити справу до кінця, не зупинятись на середині шляху; допустимість виконання проекту в індивідуальному темпі створює можливості для професійного розвитку особистості учасників; проектна діяльність активно впливає на особистісно-мотиваційну сферу проєктувальника. З позиції психологічного підходу процес виконання проекту – це серія послідовно виникаючих

особистісно-професійних потреб і пошук відповідних шляхів їх задоволення, синхронізованих з етапами проекту. Кожна нова особистісно-професійна потреба викликає інтерес учасника, підтримуючи загальний мотиваційний фон діяльності на досить високому рівні.

Таким чином, проектування освітнього середовища в контексті розвивального потенціалу – це побудова потенційно можливого простору різноманітних навчально-професійних діяльностей: навчально-професійний задум – навчально-професійна реалізація – навчально-професійна рефлексія [6]. Проектування навчально-професійної діяльності в освітньому середовищі ВНЗ – це ideale конструювання й практична реалізація того, що повинно або може бути: навчально-професійний задум – навчально-професійна реалізація – навчально-професійний наслідок [8].

У процесі використання технології проектування освітнього середовища ВНЗ необхідно дотримуватися певних принципів: відповідності нормам розвитку, психологічної (змістовної) послідовності, конвенціональних цінностей, конструктивної цілісності, реалістичності, спільності. Принцип психологічної (змістовної) послідовності передбачає відповідність проекту нормам попереднього й наступного етапів розвитку. Суть принципу конвенціональних цінностей полягає в тому, що важливе значення має створення умов для особистісно-професійного самовизначення усіх суб'єктів проектувальної діяльності. Принцип конструктивної цілісності вимагає забезпечення повноти структурних елементів проекту, що відображають системний характер проектної навчально-професійної діяльності; ступеня конкретизації й деталізації проекту; погодженості структурних частин проекту; а також системи зовнішніх зв'язків з навколишнім середовищем. Принцип реалістичності розкриває адекватність проектної професійної ідеї сучасній ситуації у суспільстві й основним тенденціям її розвитку, дає оцінку ідеї з позиції масштабу й характеру наслідків її реалізації. Принцип реалізації фіксує відповідність ідей, цілей, завдань ситуації наявним і можливим ресурсам; узгодженість дій інших суб'єктів ситуації з діями авторів проекту під час його здійснення; інструментальність (керованість) проекту. Принцип спільності інтегрує в єдине ціле різні напрямки розвитку суб'єкта: проектування професійного середовища, професійних процесів, розвитку професійного співтовариства, об'єднання фахівців різного профілю.

Основними соціально-психологічними особливостями проектування освітнього середовища ВНЗ є: надання чіткої спрямованості процесу набуття компетентності суб'єктами майбутньої професійної діяльності; моделювання технологій регуляції управління процесом професійного становлення особистості майбутнього фахівця; створення ефективних умов для такого виду діяльності. Технологія проектування освітнього середовища ВНЗ орієнтована не на інтеграцію фактичних теоретичних навчально-професійних знань, а на їх застосування і придбання нових.

У результаті використання технології проектування освітнього середовища ВНЗ в якості необхідної умови набуття професійних якостей суб'єктами навчально-професійної діяльності варто зазначити важливість створення "ситуації успіху". "Ситуація успіху" в набутті професійних якостей досягається за рахунок цілеспрямованого поєднання психолого-педагогічних прийомів, які сприяють усвідомленому включенню кожної особистості в спеціально організовану діяльність, спрямовану на набуття професійного досвіду в залежності від індивідуальних можливостей, забезпеченню позитивного емоційного настрою суб'єктів навчально-професійної діяльності на виконання поставлених навчально-професійних задач і адекватне сприйняття результатів своєї діяльності.

У створенні ситуації успіху студента важлива позиція викладача. Студент повинен бути дійовою особою, а викладач – його партнером у навчанні й розвитку. Навчально-професійна діяльність повинна базуватися на психолого-педагогічному проектуванні професійного становлення кожного студента, на створенні навчально-професійної мотивації, на суб'єкт-суб'єктних відносинах учасників навчання. Причому викладач зобов'язаний ініціювати у студентів професійні роздуми, самостійну оцінку діяльності, моделюючи різні ситуації, трансформуючи навчальний процес освітнього середовища ВНЗ. За таких умов роль студентів у цьому процесі принципово змінюється в роботі над проектом: вони виступають активними його учасниками, а не пасивними статистами. Беручи участь у вирішенні життєво важливих навчально-професійних проблем, майбутні фахівці привчаються нести відповідальність за прийняті рішення.

Висновки. Соціально-психологічні особливості проектування освітнього середовища ВНЗ в контексті розвивального потенціалу полягають у можливості організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, в результаті якої майбутні фахівці не тільки мають можливість самостійно професійно мислити, здійснювати творчий пошук інформації, створювати і вирішувати професійні ситуації, а також зацікавити майбутньою професійною діяльністю, зробити процес навчання особистісно значущим. Процес проектування освітнього середовища ВНЗ має значний потенціал для формування особистісно-професійних якостей майбутніх фахівців.

Проектування освітнього середовища ВНЗ в контексті розвивального потенціалу дозволяє перейти від традиційної ретрансляційної передачі теоретичних знань до активних методів навчання, сформулювати особистісно-професійні якості, що розвиваються лише в діяльності і не можуть бути засвоєні вербально. Реалізація розвивального потенціалу, дозволяє розкрити інтереси та здібності студентів, які ще не

проявились та розвивати ті, що вже проявились, оскільки за реалізацією цих умов базовий рівень "знань-умінь-навичок" перетворюється з цілей навчання в засіб розвитку пізнавальних, професійних та особистісних можливостей.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в можливості розробки шляхів, засобів та психологічних засад реалізації розвивального потенціалу освітнього середовища ВНЗ. У зв'язку з цим перспективним у плані технології проектування особистісно-професійного розвитку суб'єктів освітнього середовища ВНЗ є впровадження системи підготовки організаційно-діяльнісних ігор, спрямованої на проектування і створення нових типів організації колективної мислєдїяльності.

Використані джерела

1. Алексеев Н.Г. Проектирование и рефлексивное мышление / Н. Г. Алексеев // Развитие личности. – 2002. – №2. – С. 43-58.
2. Грезе Е. В. Репрезентация отношения к природе в сознании студентов-психологов / Е. В. Грезе // Горизонты образования. – 2005. – № 3. – С. 80-86.
3. Євдокимова Н. О. Методологічні засади проектування психологічної компоненти професійної освіти правників / Н. О. Євдокимова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: [зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Н. О. Євдокимової]. – Т. 2. – Вип. 6. – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – С. 331-335.
4. Клименко Т. К. Теоретические основы становления будущего учителя в инновационном образовании / Т. К. Клименко. – Чита: Заб ГПУ, 1999. – 212 с.
5. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии: 5-е изд./ В. Я. Ляудис. – СПб.: Питер, 2007. – 128 с.
6. Мирошкина М. Учїмся создавать социально значимые проекты / М. Мирошкина // Народное образование. – 2006.– №3.– С. 141-144.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
8. Сергеев И. С. Как организовать проектную деятельность учащихся: практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений / И. С. Сергеев.– М.: АРКТИ, 2003. – 80 с.
9. Ткач Т. В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: монографія / Т. В. Ткач. – К.: Запоріжжя, 2008. – 272 с.
10. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка]. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 7. Екологічна психологія – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 294-301.

Gaba I. M.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF HIGHER EDUCATIONAL ENVIRONMENT DESIGNING IN THE CONTEXT OF DEVELOPING POTENTIAL

In the article the actual problem of designing which opens prospects for a new type of interaction between the subjects of higher educational environment in the context of developing potential is highlighted. The principles of higher educational environment designing such as correspondence to development norms, psychological (content) sequence, conventional values, structural integrity, realistic, community are formed. The stages of designing are analyzed.

It is found that higher educational environment designing in the context of developing potential is the life prospects expansion of its subjects, including the development of social system, professional and psychological measures to form an active life position, psychological readiness for transformational changes in society, the formation of social and psychological competence of all participants in the educational process. It is concluded that social and psychological features of higher educational environment designing is: the organization of subject-subject interaction, resulting in abilities of future professionals to think professionally, to search information creatively, to create and solve professional situation and to be interested in future professional activity, to make the learning process meaningful; to give a clear orientation to process of acquisition of competences by subjects of future professional activity; to model the technologies of future specialist' personality professional competence regulation.

Key words: *designing, educational environment, developing potential, subject-subject interaction, educational and professional activity of a future specialist, "the situation is success."*

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015